

Máthé Áron

A MAGYAR NEMZETISZOCIALIZMUS NAGYLEXIKONA

Paksa Rudolf: *Magyar nemzetiszocialisták – az 1930-as évek új szélsőjobboldali mozgalma, pártjai, politikusai, sajtója.* Osiris Kiadó, Budapest, 2013, 400 oldal

Amikor Rákosi Mátyás a szegedi Csillagban töltötte börtönbüntetését, a Molotov–Ribbentrop-paktum aláírását követő napon véletlenül találkozott a szintén ott bezárt Szálasi Ferencsel. A találkozást a kommunista vezér a maga cinikus módján így írta le: „Egy nappal e szerződés megkötése után az igazgatói irodán volt dolgom. A folyosón ott várakozott Szálasi is. Amikor meglátott, kihúzta magát, s utána mélyen, 90 fokban meghajolt előttem. Én rá se néztem, amin Szálasi úgy elcsodálkozott, hogy szinte nyitva maradt a szája. Mondom a kísérőmnek: Magának köszönt ilyen mélyen ez a Szálasi? Dehogy, válaszolta az ő, magának. Nekem? Miért? Tudja azt maga jól, felelte. S tényleg, néhány nap múlva a folyosón levő nyilasok egymást közt beszéltek, hogy Szálásinak az a véleménye, hogy ha Sztálin szerződést köthet Hitlerrel, úgy valami hasonlót kellene tennie nekem. Mi persze neveltünk az ilyen hülyeségen.” Rákosi tapasztalt politikai gengszter volt, és ebből a szempontból tényleg elrugaskodott Szálasi ötlete. Máshonnan nézve azonban talán nem is volt olyan képtelenség. Paksa Rudolf könyve ennek az ellentmondásnak a feloldásához nyújt biztos támpontot.

A magyar történetírást a rendszerváltozás hatalmas feladat elé állította. Félmultunk legproblémásabb részeit, sőt lényegében az egész magyar modernitás történetét – tehát a kiegyezéstől a Kádár-rendszer végéig – újra meg kellett, illetve meg kell írni. Szándékosan használom azt a kifejezést, hogy „újra meg kellett írni”, és nem egyszerűen azt, hogy „újra kellett írni”. Az utóbbi kifejezés mechanikus jellegű, és cinikus hozzáállást tartalmazó jelentéstartalma ugyanis semmiképpen sem fedti a valóságot. Az újra-megírás folyamata viszont egyúttal azt is jelentette, hogy egy új történészgenerációnak kellett a porondra lépnie, és a korábbi beidegződésektől, félelmektől, esetleges személyi összefonódásoktól – ide a pártállammal való direkt együttműködést is bele kell értenünk – mentesen nekifognia a munkának.

A rendszerváltozástól számított nagyjából másfél évtizeden belül három történészvita is lezajlott a magyar történettudományban és a közéletben is. Ez az utóbbi tény jelzi, hogy Cicero „historia est magistra vitae” maximája nemcsak a leegyszerűsített igazságot tartalmazza, hanem egy sokkal szélesebbkörű összefüggésre világít rá. Multunk értelmezése lényegében a keretet adja ahhoz, ahogyan magunkról gondolkodunk, vagyis más szavakkal: a múlt értelmezése az identitás alapját jelenti. „A tradíció annyit jelent, hogy megadjuk a választójogot a legmélyebbre szorult társadalmi osztálynak: az őseinknek. Ez a halottak demokráciája.” Chesterton megállapítása a hagyományról talán a történelemre érvényes a legjobban. A múlt, a jelen és a jövő szerves egysége csak az ideológiákkal terhelt 20.

században bomlott meg. Ahogyan lehetségesnek tűnt a társadalommérnökösödés, úgy követte azt a múlt gyökeres átszabásának bűne. Az orwelli disztópia egyik sarkalatos működési elvét jelentette a múlt folytonos felülírása, a tények cseppfolyósítása, a „múlt uralása”. Nos, a valóságban a kommunisták ennyire ugyan nem vitték, de sikerült elérniük, hogy a nyelvi-fogalmi készlet a marxizmusból származó elemekkel legyen feltöltve, és az elbeszélés mód egy jól körülhatárolt, logikusnak tűnő gondolati rendszert írjon le. Világos volt azonban, hogy ez a gondolati rendszer hagyományellenes, életidegen és számos hazugság is terheli. Nem lehet legitim olyan rendszer, amely saját eredetét kérdőjelezi meg, és nem élhet közösségként egy olyan nemzet, amely saját mítoszait az ablakon dobja ki. Éppen ennek a legékezebb példája volt az 1956-os forradalommal kapcsolatos fordulat 1989-ben, amikor is Pozsgay Imre bejelentése egyenértékű volt a lélekharang kondulásával a kommunizmus számára. Másfelől viszont a kommunista diktatúra átfogó támadásának eredményét a pozitív nemzeti mitológia ellen a mai napig nyögjük. A dolgoknak idő kell a letisztuláshoz, és a történelemtől is kiderült, hogy gatyát ugyan lehet váltani, de rendszert csak változtatni. Ez a „rendszerváltozás” a történettudományban a történészvitákon keresztül ment, vagy éppenséggel megy végbe.

A történészviták három fő téma köré csoportosultak. Az első a felszabadítás vagy megszállás fogalmi ellentét párral írható le, sőt szó szerint is ez volt a fő kérdés. A felszabadulás hívei nem tudták sokáig védeni állásaikat, a rövid polémiát követően fokozatosan szorult és szorul ki a köztudatból a „felszabadítás” súlyos emlékekkel terhelt hazugsága. A második vita már nem volt ennyire egyértelmű, ez nagyjából Kahler Frigyes és M. Kiss Sándor könyvének címével, a *Kinek a forradalma?* kérdéskörével fogható meg. A vita a kezdeti közéleti viharok után mára elcsendesedni látszik. Kifejezetten durva, személyeskedésektől sem mentes vitát robbantott ki a Terror Háza Múzeum előkészítése és megnyitása. A kérdés itt lényegében a múltértelmezési monopólium megtöréséről, és a szovjet „antifaszizmus” védelmezőinek harcáról szól, akik nem akarták elfogadni, hogy a nyilaskereszt és a vörös csillag egymás mellé helyezhető.

Talán ez utóbbi vita egyik leágazásához sorolható a magyar nemzetiszocialista mozgalom, vagyis a nyilasok iránti érdeklődés megélnkülése, mind a tudomány, mind pedig a szélesebb közönség részéről. *Kik voltak a nyilasok?* – így hangzott a kérdés, amely szó szerinti formában Ungváry Krisztián egyik összefoglaló cikkének címében jelent meg. Az értelmezési keret a bevett szófordulatnak számító „fasizmus” zavaros képe felől a sokkal pontosabb nemzetiszocializmus felé kezdett eltolódni, és ezzel máris Paksa Rudolf könyvének alcíméhez értünk. Itt kell rögtön megállnunk, és tisztázni egy, a múlt század ideológiai örökségéből ránk maradt félreértést. Egyszerűnek és kézenfekvőnek is tűnik a „fasizmus” címkéje alatt tárgyalni azt a jelenséget, amelyet Ernst Nolte a következőképpen határozott meg: „Marxizmus nélkül nincs fasizmus, hogy a fasizmus egyszerre van távolabb a kommunizmustól és közelebb is hozzá, mint a liberális antikommunizmus, hogy a fasizmusban szükségszerűen megvan legalább a tendencia, mely radikális ideológia irányába mutat, hogy nem érdemes ott fasizmusról beszélni, ahol nem léteznek a »marxista« megfelelőjükkel összehasonlítható szervezetnek és propagandának legalább a kezdeményei.” A Nolte által tárgyalt Action Française, az olasz fasizmus és a német

nemzetiszocializmus valószínűleg ugyanakkor a politikai mozgalomnak a három arca, de talán még inkább egy adott jelenség időbeli változásait is jelentik. John Lukacs részben megkülönböztette egymástól a fasizmust és a nemzetiszocializmust, de egymás időbeli változataiként is értelmezte őket. Annyi bizonyos, hogy 2002-es kijelentése pontos helyzetmeghatározás: „A »fasiszta« szót és elnevezést több mint 70 év óta (körülbelül 1931 óta) helytelenül használják.” Világos tehát a különbségtétel és az időbeli elhatárolás is Paksa Rudolf könyvében. Nem a múlt század húszas éveinek Magyarországon szerveződő, az olasz fasizmust mintának tartó „fasiszta” csoportokról van szó, hanem a Horthy-kor második felében, a '30-as években megjelent, kifejezetten nemzetiszocialista pártokról. Bár az előbbiekről is említés történik, az anyag döntő része mégis a tágabb értelemben vett nyilasmozgalommal foglalkozik, azzal a jelenséggel, amelyet Paksa egyik fejezetcímében így határoz meg: *A magyar nemzetiszocialisták második hulláma*. Ehhez a második hullámhoz kötődik, hogy a könyv alcíme némi pontosítást kívánna maga után: a történet, ahogyan a könyvben is le van írva, nem korlátozódott a harmincas évekre, hanem 1944/45-ig tartott, sőt az emigrációban egyre halványabban még tovább is, az eredeti torzkép torzképeként. Ezzel együtt kétségtelen, hogy a „hőskor” a '30-as évekre tehető, a háborús évek között némileg már máshogy folytatódtak az események. A nemzetiszocializmus, vagy ha úgy tetszik: a nacionalista kollektívizmus kiteljesedése Hitler és a Harmadik Birodalom felemelkedésével párhuzamosan ment tehát végbe.

Erről a folyamatról szól a könyv, pontosabban ebből az összeurópai folyamatból a magyarországi szint mutatja be Paksa Rudolf. A könyv alcímének második fele (az alcím még egyszer: *Az 1930-as évek új szélsőjobboldali mozgalma, pártjai, politikusai, sajtója*) a könyv lexikonjellegét domborítja ki. Tulajdonképpen az ember kézikönyvet kap a nyilasmozgalom tanulmányozásához. Az olvasó szinte látja maga előtt az egyetemi tárgyat, amelynek a címe: „Bevezetés a nyilasok történetébe”, amelyre a diákok Paksa Rudolf szóban forgó művéből készülnek fel.

A nyilasokkal kapcsolatos értelmezési keretben való tájékozódást segíti elő a bevezető-témafelvető nyitás utáni fejezet, amely a *Kutatástörténet* nevet viseli. Paksa bámulatosan összegző historiográfiát írt meg, tulajdonképpen a nyilasokról írott művek mind szerepelnek benne, egytől-egyig. Ez egyúttal a feljebb említett történészviták – jöllehet ez a kifejezés nem szerepel a könyvben – bizonyos értelemben vett tükröződése is. A historiográfiai résznek talán csak két érzékeny pontja van. Az első a minősítő jelzők gyakori használata (szakszerű, színvonalas), illetve az, hogy Kristó Nagy István esetében nem utal az állambiztonsági informátori (sőt: provokátori) múltára, illetve Hollós Ervin esetében a korábbi életpályájára. A könyv fontos része tehát a historiográfiai elemzés, ennek kapcsán még érdemes figyelni arra a tényre, hogy a magyar nyilasmozgalom kutatása jelentős részben átfedést mutat a holokausztkutatással. Egyrészt érthető, hogy a magyarországi holokauszt kutatói foglalkoztak a legtöbbet a nemzetiszocialistákkal, és természetesen az is érthető, hogy mindezt a vészkorszak perspektívájából tették. Másfelől nézve viszont ez érdekes kérdéseket vet fel, akár a jelenkor közéletének szempontjából is. Jelen sorok írójának megítélése szerint a magyar nemzetiszocialisták története csak részben fonódik össze a holokauszt kérdésével. Más tekintetben viszont az egész

magyar társadalomra gyakorolt hatása fontos lehet a szocializmus és a totalitás megjelenésének szempontjából.

Paksa Rudolf könyvének azonban a kutatástörténet csak nagyjából az egytizedét teszi ki. A munka hatásosan és jól áttekinthetően foglalja össze a magyar nemzetiszocialista mozgalom történetét. Mégsem nevezhető kifejezetten olvasóbarátnak: számomra egyes esetekben kifejezetten zavaró volt a főszöveget számos ponton megtörő ábrák, illusztrációk tömege. Ez egyúttal viszont a könyv fő erőssége is. Pártprogramok, röpiratok, plakátok, gúnyrajzok, pamfletek, választási statisztikák és természetesen fotók is – a könyv már-már szinte forráskiadványként is megállja a helyét. Ezt a megállapítást csak megerősíti az a tény, hogy a függelékben részletes kronológia, a nemzetiszocialista pártok teljes katalógusa, illetve egy szintén teljes sajtórepertórium található. A sokféle nemzetiszocialista párt és a rengeteg újság, alkalmi kiadvány abszurd módon mutatja a Horthy-korszak pluralizmusát, és egyúttal a kor sajtószabadságának jól körülhatárolt mezsgyéit is. A sokféle nemzetiszocialista párt felsorolása viszont arról is beszél, hogy a nyilasmozgalom nem rendelkezett tételelesen kanonizált ideológiával, viszont nagymértékben függött a vezérek tehetségétől és ambícióitól. Jellemző, hogy ideológia megalkotására egyedülként egy volt kommunista, a Szálasi-féle pártformációk főideológusa, Péntek István tett kísérletet. Miután a Harmadik Birodalomba disszidált, elkezdte megírni a hungarizmus átfogó elméletét, illetve a hatalomátvétel után egy pártiskola felállítását szerette volna keresztülvinni. Egyik kezdeményezését sem koronázta siker.

A könyv kiemelten foglalkozik három nemzetiszocialista vezetővel. Közülük kettőről már sok szó esett a történeti irodalomban. Böszörmény Zoltánnak, az első nemzetiszocialista tömegmozgalom megszervezőjeként „bérelt helye” van egy ilyen almanachban, csakúgy, mint Hubay Kálmánnak, aki a korszak „legmodernebb” politikusai közé tartozott. És – bármilyen furcsán hangozzék is – akármelyik demokráciában megállta volna a helyét pártvezérként. Matolcsy Mátvás azonban méltatlanul elfelejtett alakja a nemzetiszocialista történetnek, éppen ezért fontos, hogy külön fejezetet kapott. Egy ilyen könyv keretein Matolcsy mozgatórugóinak beható vizsgálata talán túlmutatna, viszont a tabukra vonatkozó búvszavak ismétlését is szerencsésen elkerüli Paksa Rudolf, Matolcsy politikai pályafutását tárgyyszerűen ismertetve.

A kötet végén, a *Kitekintés* című rész zárásában megemlített, ezredforduló környéki nemzetiszocialista utóregzés tényleg „messze nagyobb figyelmet kapott a sajtótól, mint amennyit érdemelt”. Talán még érdemes lett volna utalni arra – ha már kortárs figurákat is név szerint idézett a szerző –, hogy ezek jó eséllyel a kulisszák mögött készülő virtuális valóság részei inkább, mintsem spontán jelenségek.

Nem véletlenül tárgyaltam hosszasan a recenzió elején a történészvitákat. Paksa Rudolf könyve leginkább a harmadik vitához kapcsolódik, amely nemcsak totalitarizmus-vita, de egyúttal a Horthy-korszakról és a szélesebb értelemben vett szocializmusról szóló vita is. A könyv talán önkéntelenül, már a legelső oldalakon két idézettel is szemlélteti az álláspontokat. Egyrészt idézi Horthyt, aki híres-hírhedt kijelentésében leszögezte: „Ebben az országban rendnek kell lennie, és én rendet fogok tartani. A rendetlenkedőkbe belelövetek, s ha a rendtelenség a jobboldalról történik, számomra a

különbség csak annyi, hogy ezekbe fájó szívvel fogok belelővetni, míg egy esetleges balról jövő rendetlenkedésbe passzióval.” Ezt a kormányzó még 1923-ban mondta Kozma Miklósnak, viszont bő másfél évtizeddel később már a következőket lehetett olvasni a nyilas Magyarország című újságban: „Le kell szögeznünk, hogy mi, szélsőjobbaldaliak világszemléletünkben és programunkban magunkat az úgynevezett jobboldaltól élesen elkülönítjük, és szót emelünk az ellen, mintha bennünket egymástól csupán fokozati különbségek, vagy pláne a program megvalósításának gyorsasági tempója – tehát csupán időbeli differencia választana el.” Maga Paksa nem foglal állást: „A Horthy-korszak második felében megjelenő, majd egyre inkább megerősödő nemzetiszocialista mozgalmak tehát nem voltak előzmények nélkül valók, de közvetlen folytatói sem voltak az ellenforradalmi radikális mozgalmaknak.” Mindez mutatja, hogy Paksa könyve a maga medrében tovább folydogáló, abból néha a közéletbe kicsapó harmadik történésvitához szakszerű háttérként szolgál, és biztos eligazodást nyújt korszakok iránt érdeklődőknek.

Az ilyen, a korszak fontos jelenségeit higgadtan, összefoglalóan, részletesen és adatgazdag módon bemutató kiadványokra annál is inkább szükségünk van, mivel máris a nyakunkon a negyedik történésvita, amely a Kádár-rendszert és azon belül az ügynökvilág tevékenységét érinti.

Castle Combe